กิจกรรมนอกชั้นเรียนเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เกี่ยวกับการดูแลพหุวัฒนธรรมของนักศึกษาพยาบาล

EXTRACURRICULAR ACTIVITIES TO PROMOTE LEARNING ABOUT MULTICULTURAL CARE AMONG NURSING STUDENTS

วรัญญา แสงพิทักษ์ ปร.ด. (Waralya Sangpithak, Ph.D.)[1]
อมรตา อาชาพิทักษ์ พย.ม. (Amornta Archapitak, M.N.S.)[2]

บทคัดย่อ

นโยบายการเข้าเป็นสมาชิกประชาคมอาเซียนของประเทศไทยโดยมีเป้าหมายให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการบริการด้านการแพทย์ (medical hub) ที่ได้รับการยอมรับในอาเซียน ดังนั้นการผลิตบุคลากรสุขภาพเพื่อตอบสนองนโยบายนี้จึงจำเป็นต้องเตรียมบุคลากรที่ตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมพหุวัฒนธรรม โดยมีทักษะด้านการดูแลต่างวัฒนธรรม (multicultural care) บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอวิธีการจัดกิจกรรมนอกชั้นเรียนเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้พหุวัฒนธรรมของนักศึกษาพยาบาล โดยใช้กรณีศึกษาของวิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี กรุงเทพ กิจกรรมกลุ่มการเรียนรู้ที่หลากหลายมีฐานมาจากกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการ ประกอบด้วย 1) กระบวนการสุนทรียสนทนา (dialogue) ที่มี 4 ขั้นตอน คือ การฟังอย่างลึกซึ้ง การฟังด้วยความเคารพในความคิดเห็น การห้อยแขวนการตัดสิน และ การสะท้อนความรู้สึกที่เป็นจริง ณ ปัจจุบัน 2) กระบวนการคิดอย่างเป็นระบบ (systematic thinking) 3) กระบวนการเรียนรู้เป็นทีม และ 4) กระบวนการถอดบทเรียน (lesson learned) ผลของการถอดบทเรียนโดยการสะท้อนคิดของนักศึกษาพยาบาล พบว่านักศึกษามีความเข้าใจ ยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคล อันเป็นทักษะสำคัญของการดูแลต่างวัฒนธรรม ดังนั้นตัวอย่างการจัดกิจกรรมนอกชั้นเรียนนี้ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนานักศึกษาสามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาทักษะการดูแลต่างวัฒนธรรมของนักศึกษาพยาบาลต่อไป

คำสำคัญ: กิจกรรมนอกชั้นเรียน, กิจกรรมเสริมหลักสูตร, ทักษะการดูแลต่างวัฒนธรรม, สังคมพหุวัฒนธรรม

Abstract

The Thai government policy of being a member of ASEAN Economics Community, with the goal of Thailand as a medical hub of ASEAN, is established. Therefore, producing health personnel to meet this policy needs to prepare the personnel with high cross- cultural care skills among a multicultural society. This article aimed to present exemplary extra-curriculum activities to enhance a skill of multicultural care

[1] *พยาบาลวิชาชีพชำนาญการพิเศษ วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี กรุงเทพ E-mail: waralya@yahoo.com*
[2] *พยาบาลวิชาชีพชำนาญการ วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี กรุงเทพ E-mail: amorntajung@hotmail.com*

in nursing students of Boromarajonani College of Nursing Bangkok. The various extra-curriculum activities based on integrated learning process consisted of 1) a dialogue with four steps including deep listening, respect listening, suspended judgment, and reflection; 2) a systematic thinking process; 3) a team learning process; and 4) a lesson learned. Reflection from the lesson learned process demonstrated that the students have learned to understand and accept individual difference which is a core element of multi-cultural care skills. Therefore, these exemplary outside- classroom activities can be applied to develop cross- cultural care skills in nursing students.

Keywords: extra-curriculum activities, multicultural care skill, multicultural society

การเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคศตวรรษที่ 21 หรือยุคโลกาวัฒน์ ที่มีประชากรหลายพันล้านคนอาศัยอยู่ในหลายร้อยประเทศ จึงมีความหลากหลาย (พหุ) ทางชาติพันธุ์ และความหลากหลายทางวัฒนธรรม (สิริวรรณ ศรีพหล,2551) ประกอบกับการมีปัจจัยหลายประการ เช่น การเชื่อมโยงข้อมูลข่าวสารและการใช้เทคโนโลยีสื่อสารแบบไร้พรมแดน การย้ายถิ่นเพื่อประกอบอาชีพ และการรับบริการทางสาธารณสุขของชาวต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น รวมไปถึงนโยบายความร่วมมือต่าง ๆของเครือข่ายสมาชิกกับกลุ่มประเทศต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น เป็นต้น ทำให้เกิดสังคมพหุวัฒนธรรมหรือสังคมที่มีความหลากหลายมากขึ้น

จากนโยบายความร่วมมือในเครือข่ายสมาชิกกับกลุ่มประเทศต่าง ๆ รวมทั้งการเปิดประชาคมอาเซียน (ASEAN Community) ในพ.ศ. 2558 ซึ่งเน้นการขยายบริการ และเป็นศูนย์กลางความร่วมมือในด้านต่าง ๆ ทำให้ประชากรในภาคีเครือข่ายประเทศเพื่อนบ้านมีความเชื่อมโยง เกิดปฏิสัมพันธ์ในลักษณะต่าง ๆ ของคนในภูมิภาคนี้มากขึ้น ทำให้เกิดสังคมพหุวัฒนธรรมเด่นชัดมากขึ้น และทำให้ประเทศไทยกลายเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจ การท่องเที่ยว รวมทั้งด้านสุขภาพ การแพทย์และการพยาบาล ดังนั้น การดูแลประชาชนในสังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมจึงมีความสำคัญและเป็นความท้าทายในทุกระบบ รวมไปถึงระบบสุขภาพที่พบว่ากลุ่มคนที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม อาจมีผลกระทบต่อการให้บริการทางสุขภาพและผลลัพธ์ในการดูแลสุขภาพได้

ประเทศไทยเป็นหนึ่งในประเทศภาคีเครือข่ายประชาคมอาเซียนที่มีระบบบริการทางสุขภาพหรือระบบสาธารณสุขที่มีศักยภาพ มีความพร้อมในการให้ความร่วมมือด้านการป้องกันโรคติดต่อ /โรคระบาด และความร่วมมือทางวิชาการ ด้วยศักยภาพด้านบริการสุขภาพที่ปรากฏ ประเทศไทยจึงเป็นศูนย์กลางสุขภาพที่ได้รับการยอมรับในระดับนานาชาติอันดับต้น ๆ ของเอเชีย ดังจะเห็นได้จากข้อมูลจำนวนผู้ป่วยต่างชาติมารับบริการรักษาพยาบาลไม่ต่ำกว่าปีละ 1 ล้านคน โดยเฉลี่ย ซึ่งมีส่วนสร้างรายได้ และสร้างชื่อเสียงให้ประเทศ ในขณะที่ภาครัฐต้องส่งเสริม สนับสนุน และพัฒนาระบบสุขภาพ และส่งเสริมให้ประชาชนได้รับบริการสาธารณสุขที่มีมาตรฐานอย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพตลอดจนส่งเสริมให้ภาคเอกชนและชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาสุขภาพและการจัดบริการสาธารณสุข โดยสนับสนุนระบบบริการสาธารณสุขที่มุ่งเน้นประโยชน์สาธารณะเป็นหลัก เพื่อส่งเสริมนโยบายที่จะผลักดันให้ประเทศไทยเป็น เมดิคัล ฮับ (medical hub) หรือศูนย์กลางสุขภาพนานาชาติ รวมทั้งการเป็น ศูนย์กลางความเป็นเลิศด้านต่าง ๆ (center of excellence) (สำนักนโยบายและยุทธศาตร์ สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข,2554)

การพยาบาลเป็นส่วนหนึ่งของระบบบริการทางสุขภาพ ซึ่งเป็นงานบริการทางด้านสุขภาพหนึ่งในสาขาบริการเร่งรัดตาม AEC Blueprint สมาชิกวิชาชีพการพยาบาลทุกคนจึงควรเตรียมความพร้อมเพื่อรับมือกับปัญหาสุขภาพระดับอาเซียน ที่จะส่งผลต่อลักษณะการปฏิบัติงานและการจัดการทรัพยากรทางการพยาบาล โดยพยาบาลคือ ผู้ดูแลสุขภาพของทั้งบุคคล ครอบครัว ชุมชนและสังคม จึงมีความจำเป็นที่วิชาชีพการพยาบาลต้องตอบสนองความจำเป็นด้านสุขภาพพื้นฐานของสังคม (กรรภิรมย์ นวพันธุ์ และคณะ, 2557) การเตรียมรับสถานการณ์ด้านบริการสุขภาพเพื่อให้ทันและตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบพหุวัฒนธรรมที่มีวัฒนธรรมที่หลากหลายภายใต้สังคมเดียวกัน เพื่อเพิ่มคุณภาพและประสิทธิภาพของการบริการพยาบาลแก่ผู้ใช้บริการที่ต่างวัฒนธรรม จึงมีความจำเป็น และมีความสำคัญ รวมทั้งเป็นความท้าทายของพยาบาลในปัจจุบันและอนาคต ซึ่งอาจต้องมีการปรับเปลี่ยนทั้งในแนวคิด วิธีการ และจำเป็นต้องอาศัยองค์ความรู้ที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง (ปราณีต ส่องวัฒนา, 2557) รวมทั้งควรมีการเตรียมความพร้อมตั้งแต่เข้าศึกษาในหลักสูตรพยาบาลศาสตร์ เพื่อให้นักศึกษาพยาบาลมีทั้งความรู้และทักษะด้านการดูแลต่างวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับทักษะของคนในศตวรรษที่ 21 ที่เน้นให้มีทักษะด้านความเข้าใจความต่างวัฒนธรรม ต่างกระบวนทัศน์ (Cross-cultural Understanding) (วิจารณ์ พานิช, 2555)

ดังนั้น การจัดการศึกษาทางการพยาบาลจึงต้องมีการปรับให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โดยต้องมีการจัดการเรียนการสอนเพื่อส่งเสริมให้นักศึกษามีสมรรถนะทางวัฒนธรรมมากขึ้น (ศิริพันธุ์ ศริพันธุ์ และประณีต ส่งวัฒนา, 2557) โดยสถาบันการศึกษาพยาบาลหลายแห่งได้ให้ความสำคัญและพัฒนาปรับปรุงหลักสูตรการพยาบาลให้มีการเรียนการสอนที่มุ่งเน้นการพัฒนาสมรรถนะทางวัฒนธรรมของผู้เรียน เช่น คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ ที่มุ่งเน้นการจัดกระบวนการเรียนการสอนใช้กระบวนการพยาบาล และความรู้ ความเข้าใจทางศาสนา สังคม วัฒนธรรมที่มีความหลากหลาย และเป็นพลวัตร มีการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และศักดิ์ศรีความเป็นวิชาชีพ (คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์, 2549) หรือมีการปรับปรุงหลักสูตรพยาบาลศาสตร์เพื่อเตรียมรับสู่อาเซียน เช่น คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ที่มีการมุ่งเน้น การบ่มเพาะนักศึกษาให้เป็นคนดี ใฝ่รู้ มีปัญญา ทักษะวิชาชีพตามมาตรฐานสากล บูรณาการภูมิปัญญาตะวันออก บนพื้นฐานพหุวัฒนธรรมและประโยชน์เพื่อนมนุษย์ เป็นต้น (คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2556) ซึ่งสอดคล้องกับสภาการพยาบาล (2551) ที่กล่าวถึงการศึกษาสาขาพยาบาลศาสตร์เป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาบุคลากรพยาบาลที่สามารถให้บริการสุขภาพกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสังคมอย่างต่อเนื่อง และเป็นองค์รวมทั้งทางกายภาพ จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ ตั้งแต่ก่อนเกิดจนตาย การพัฒนาคุณลักษณะบัณฑิตจึงเน้นที่ความสามารถปฏิบัติการพยาบาล และการผดุงครรภ์แก่ผู้ใช้บริการทุกกลุ่มวัยได้อย่างเหมาะสมกับบริบททางสังคม วัฒนธรรมของผู้ใช้บริการ สามารถใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ มีความรู้ในเรื่องการเปลี่ยนเปลง สังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม สามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบททางสังคม ดำรงส่งเสริม ค่านิยมและวัฒนธรรมของชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น วิถีชีวิตชุมชน มีวิจารณญาณในการเลือกรับวัฒนธรรมที่หลากหลายมีบุคลิภาพน่าเชื่อถือ เป็นตัวอย่างที่ดีด้านสุขภาพแสดงออกอย่างเหมาะสมกับบุคคล กาลเทศะ มีการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง มีความรู้และทักษะในการติดต่อสื่อสาร ประสานงานอย่างเหมาะสม เป็นต้น

จากความสำคัญในการพัฒนาผู้เรียนให้เกิดสมรรถนะทางวัฒนธรรม เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ ความ

เข้าใจในวิถีชีวิตของผู้ใช้บริการที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ศาสนา ความเป็นอยู่ ความแตกต่างทางวัฒนธรรมนั้น การเรียนรู้ภายในห้องเรียนอย่างเดียวอาจไม่เพียงพอ เพราะการเรียนรู้เรื่องความแตกต่างดังกล่าวเป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อน และเป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง ดังนั้นการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรในลักษณะของกิจกรรมนอกชั้นเรียนจะเป็นส่วนสำคัญในการช่วยเสริมการเรียนรู้แก่นักศึกษาพยาบาลในเรื่องดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี กรุงเทพ เป็นสถาบันการศึกษาด้านวิชาชีพการพยาบาลที่ส่งเสริมและสร้างบุคลากรด้านสาธารณสุขมาอย่างต่อเนื่อง โดยมีการรับนักศึกษาพยาบาลจากทั่วประเทศมาศึกษารวมกัน โดยแบ่งนักศึกษาออกเป็น 4 ชั้นปี ในปีการศึกษา 2557 พบว่ามีนักศึกษาจำนวนทั้งสิ้น 626 คน ซึ่งนักศึกษาจำนวนดังกล่าวจำเป็นต้องอยู่ร่วมกันภายในหอพักนักศึกษาพยาบาล ซึ่งเกิดเป็นสังคม มีการอยู่รวมกันโดยมีลักษณะความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันหลายรูปแบบ ทั้งที่มีความแตกต่างด้านเชื้อชาติ ศาสนา ถิ่นที่อยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ทัศนคติ และการดำรงชีวิต จึงถือได้ว่าเป็นสังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม หรือเรียกว่า สังคมพหุวัฒนธรรมที่อยู่ภายใต้สังคมระดับอุดมศึกษา สอดคล้องกับนิติไทย นัมคณิสรณ์ (2555) ที่ให้คำจำกัดความสังคมพหุวัฒนธรรม หมายถึง การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ศาสนาและประเพณีปฏิบัติที่มีความแตกต่างกันก่อให้เกิดประเพณีและวิถีชีวิตที่มีความแตกต่างกันในสังคมทั้งความคิด ความเชื่อ และวิถีชีวิต จึงถือได้ว่าสังคมระดับอุดมศึกษาเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม ที่วัฒนธรรมมีส่วนในการหล่อหลอมบุคคลให้มีพฤติกรรม การรับรู้ ความรู้สึก ทัศนคติและการดำรงชีวิตที่หลากหลาย ทำให้การศึกษาในระดับอุดมศึกษามีความหลากหลายในวิธีการจัดการเรียนการสอนให้ทันต่อสถานการณ์ปัจจุบันที่ยึดคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ซึ่งการจัดการศึกษาตามแนวทางพหุวัฒนธรรมต้องคำนึงถึงความแตกต่าง กลุ่มชน ภาษา ศาสนา ชนชั้นของสังคม บทบาททางเพศ และความสามารถพิเศษของผู้เรียน โดยมุ่งให้เห็นคุณค่าในความแตกต่างของกลุ่มต่าง ๆ ในระบบสังคมของสถานศึกษา และมุ่งที่ผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาของผู้เรียนทุกคน (วุทธิศักดิ์ โภชนุกูล,2551) นั้นคือความเข้าใจและยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคล

การเรียนรู้สังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมอุดมศึกษา จึงเป็นเหมือนจุดเริ่มต้นให้ผู้เรียนเตรียมความพร้อมให้มีทั้งความรู้และทักษะด้านการดูแลต่างวัฒนธรรม เพื่อนำผู้เรียนไปสู่การพัฒนาอย่างต่อเนื่องในการก้าวสู่วิชาชีพการพยาบาลโดยให้ผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจในวิถีชีวิตของผู้ใช้บริการที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ศาสนา ความเป็นอยู่ ความแตกต่างทางวัฒนธรรมนั้น ๆ โดยผู้เรียนสามารถเรียนรู้สังคมพหุวัฒนธรรมในสังคมอุดมศึกษาได้ตั้งแต่แรกเข้าศึกษาจนกระทั่งสำเร็จการศึกษาที่ผู้เรียนได้ดำเนินชีวิตและประกอบกิจกรรมด้วยตนเอง โดยการสัมผัสเพื่อน และผู้อื่นที่เกี่ยวข้องที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ความเชื่อ ทัศนคติ เชื้อชาติ หรือศาสนา ผ่านกิจกรรมการเรียนการสอนและกิจกรรมนอกชั้นเรียน โดยกิจกรรมนอกชั้นเรียนสามารถก่อให้เกิดลักษณะนักศึกษาที่เป็นบุคคลมีภูมิรู้ในสาขาที่ศึกษา มีความมั่นคงในอารมณ์ รู้จักตนเอง เข้าใจผู้อื่น มีความอดทนอดกลั้นต่อสภาพการณ์ต่าง ๆ สามารถเผชิญกับความเครียดได้อย่างเหมาะสม มีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นและมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี และเชื่อว่าสามารถทำให้ผู้เรียนเรียนรู้สังคมพหุวัฒนธรรมได้ดีขึ้น โดยพบว่าในหลายสถาบันการศึกษาและหลายหน่วยงานได้มีการจัดกิจกรรมนอกชั้นเรียนเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สังคมพหุวัฒนธรรม เช่น คณะอนุกรรมการพัฒนานิสิตนักศึกษานอกชั้นเรียน เครือข่ายสถาบันอุดมศึกษาเขตภาคกลางเพื่อพัฒนาบัณฑิตอุดมคติที่ได้จัดโครงการ

สัมมนาแกนนำนักศึกษาเรื่องกิจกรรมนักศึกษาเรื่องกิจกรรมนักศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองภายใต้สังคมพหุวัฒนธรรม ณ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยพบว่ามีนักศึกษาจากหลายสถาบันการศึกษาเข้าร่วมกิจกรรมจำนวนมาก (หัตถ์เทพ มัตติตานนท์, 2557) เป็นต้น จากตัวอย่างทำให้พบว่าการเรียนรู้สังคมพหุวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นและเป็นสิ่งที่หลายสถาบันการศึกษาได้ให้ความสำคัญ ดังนั้นในฐานะของการเป็นสถาบันการศึกษาที่มีส่วนที่เกี่ยวข้องในการผลิตนักศึกษาพยาบาลซึ่งต้องก้าวสู่วิชาชีพการพยาบาลในอนาคตของการก้าวเข้าประชาคมอาเซียน จึงจำเป็นต้องให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจในวิถีชีวิตของผู้ใช้บริการที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ศาสนา ความเป็นอยู่ความแตกต่างทางวัฒนธรรมนั้น ๆ รวมทั้งในผู้เรียนระลึกเสมอว่า ตนมิได้อยู่คนเดียวในชุมชนหรือสังคมต้องอยู่ร่วมกับบุคคลอื่น จึงจำเป็นต้องเรียนรู้ลักษณะของสังคมพหุวัฒนธรรมซึ่งต้องเริ่มจากการเป็นนักศึกษา และเริ่มต้นจากสังคมอุดมศึกษาที่อยู่ใกล้ตัวผู้เรียน ดังนั้นผู้เขียนจึงได้จัดกิจกรรมนอกชั้นเรียนเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้พหุวัฒนธรรมของนักศึกษาพยาบาล เพื่อนำผู้เรียนสู่ทักษะของคนในศตวรรษที่ 21 และก้าวสู่วิชาชีพการพยาบาลที่พร้อมในการเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนต่อไป

การจัดกิจกรรมนอกชั้นเรียนเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้พหุวัฒนธรรมของนักศึกษาพยาบาล

การจัดกิจกรรมนอกชั้นเรียนเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้พหุวัฒนธรรมสามารถจัดกิจกรรมได้หลากหลาย เช่น การจัดกิจกรรมให้นักศึกษาดูงานนอกสถานที่ กิจกรรมการเรียนรู้ในสถานศึกษา กิจกรรมการเรียนจากสภาพจริง สิ่งแวดล้อม และสังคม เป็นต้น โดยการจัดกิจกรรมในแต่ละแบบมีวิธีการดำเนินโครงการ ข้อดีและข้อจำกัดที่แตกต่างกัน สำหรับผู้เขียนซึ่งได้ดำเนินการจัดกิจกรรมนอกชั้นเรียนเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้พหุวัฒนธรรมของนักศึกษาพยาบาลในครั้งนี้ได้จัดทำเป็นกิจกรรมการเรียนรู้ในสถานศึกษาเนื่องจากเป็นการประหยัดเวลา ประหยัดงบประมาณ สะดวกในการทำกิจกรรม และสามารถส่งเสริมการสร้างบรรยากาศในชั้นเรียนที่ดีภายหลังการจัดกิจกรรม โดยเน้นให้นักศึกษาอยู่ร่วมกัน ทำกิจกรรมร่วมกันภายใต้บรรยากาศในชั้นเรียน การจัดกิจกรรมครั้งนี้ได้ใช้กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นกระบวนการ (Learning Process) ใช้วิธีการเรียนรู้ที่หลากหลาย โดยประยุกต์จากการคิดอย่างเป็นระบบ : การประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนของมกราพันธุ์ จูฑะรสก (2556) และงานวิจัยรูปแบบการจัดการศึกษาแบบบูรณาการ กระบวนการคิดอย่างเป็นระบบและจิตบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ในสังคมพหุวัฒนธรรม สถาบันพระบรมราชชนก (ลิลลี่ ศิริพร และคณะ , 2557) โดยการลงมือทำกิจกรรมกลุ่ม เพื่อให้ผู้เรียนเรียนรู้ที่จะเข้าใจตนเอง เข้าใจผู้อื่น และร่วมมือกันเรียนรู้โดยผู้สอน มีหน้าที่เอื้ออำนวยกระบวนการเรียนรู้ พร้อมเรียนรู้กับผู้เรียน โดยการสังเกต สะท้อนคิด ตลอดกระบวนการเรียนรู้ (มกราพันธุ์ จูฑะรสก,2556)

สำหรับการจัดกิจกรรมนอกชั้นเรียนเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้พหุวัฒนธรรมของนักศึกษาพยาบาลในครั้งนี้ได้ใช้กิจกรรมในการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการผ่านการสะท้อนคิด เป็นการเรียนรู้ที่เน้นกระบวนการ (Learning Process) ใช้วิธีการเรียนรู้ที่หลากหลาย (มกราพันธุ์ จูฑะรสก,2557) ได้แก่

1. กระบวนการสุนทรียสนทนา(Dialogue) ที่มี 4 ขั้นตอน คือ 1) การฟังอย่างลึกซึ้ง 2)การฟังด้วยความเคารพ 3) การห้อยแขวนการตัดสิน และ 4) การสะท้อนความรู้สึกที่เป็นจริง ณ ปัจจุบัน

2. กระบวนการคิดอย่างเป็นระบบ(Systems thinking) เป็นการเพิ่มมิติมุมมองหลากหลายมิติจาก

การพูดคุยแลกเปลี่ยนกัน ใช้สุนทรียสนทนา โดยเฉพาะทำให้ได้ประเด็นที่นำไปสู่การแก้ปัญหาร่วมกัน ที่ผ่านการคิดวิเคราะห์ที่เห็นภาพแบบองค์รวม

3. กระบวนการเรียนรู้เป็นทีม (Team Learning) เป็นการร่วมมือกันเรียนรู้ในกิจกรรมที่กำหนดให้ ที่ใช้กระบวนการคิดอย่างเป็นระบบ ใช้สุนทรียสนทนา ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อพัฒนากระบวนการคิดอย่างเป็นระบบและหาข้อสรุปการเรียนรู้ความรู้สึกที่เกิดขึ้น ณ ปัจจุบันขณะ และการวิเคราะห์แยกแยะกระหว่างความรู้สึก กับความจริงแท้ เพื่อนำไปสู่การแยกแยะประเด็นก่อนนำไปใช้ในการตัดสินใจ

4. กระบวนการเรียนรู้การถอดบทเรียน (Lesson-Learned) เป็นการเปิดใจแลกเปลี่ยนมุมมองกันและกัน ที่มีความเหมือนความแตกต่างที่หลากหลาย เพื่อหาข้อสรุปร่วมกันว่า บทเรียนที่ได้เรียนรู้ร่วมกันนี้มีประเด็นได้เรียนรู้ที่เป็นจุดเด่นที่เก็บไว้ใช้ประโยชน์เพื่อพัฒนาต่อยอดและมีประเด็นใดที่เป็นจุดต้องพัฒนา

5. กระบวนการสะท้อนคิดของผู้เรียนผ่านการใช้ Mind Map เป็นขั้นตอนที่สำคัญในการเรียนรู้ เมื่อนำเสนอจะทำให้เกิดการเชื่อมโยงของความคิด และขยายแนวคิดของผู้เรียนชัดเจนยิ่งขึ้น

โดยดำเนินการจัดกิจกรรมนอกชั้นเรียนแก่ผู้เรียนคือ นักศึกษาพยาบาลศาสตร์ชั้นปีที่ 1B ภาคการเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2556 จำนวน 87 คน วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี กรุงเทพ คิดเป็นร้อยละ 49.15ของจำนวนนักศึกษาชั้นปีที่ 1 โดยใช้ชั่วโมงศึกษาด้วยตนเองครั้งละ 2-3 ชั่วโมง จำนวน 4 ครั้งเว้นระยะห่างการจัดกิจกรรมอย่างน้อย 1-2 เดือน โดยกิจกรรมไม่กระทบต่อการเรียนการสอนของนักศึกษา การจัดกิจกรรมจะทำในหลายรูปแบบ เพื่อให้นักศึกษาเกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายรวมกับประยุกต์จากการคิดอย่างเป็นระบบ โดยเน้นการจัดกิจกรรมกลุ่มและมีการหมุนเวียนสมาชิกภายในกลุ่มเพื่อให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีต่อกันและแลกเปลี่ยนประสบการณ์การดำเนินชีวิตทั้งในด้านการเรียน การทำกิจกรรม ด้านชีวิตส่วนตัว เพื่อสะท้อนความเป็นตัวตน และทำให้เกิดความรู้และเข้าใจในความแตกต่างระหว่างบุคคล และสร้างเสริมความสามัคคีและการทำงานเป็นทีมของกลุ่มนักศึกษา ซึ่งการดำเนินกิจกรรมแต่ละครั้งมีการรวบรวมข้อมูล เพื่อทราบผลการจัดกิจกรรมนอกชั้นเรียนที่ส่งเสริมการเรียนรู้พหุวัฒนธรรมของนักศึกษาพยาบาลภายใต้คำถาม 3 ข้อ คือ รู้สึกอย่างไรในการจัดกิจกรรม สิ่งที่ได้เรียนรู้จากการร่วมกิจกรรมเป็นอย่างไร และแนวทางการพัฒนาหรือนำไปประยุกต์ใช้อย่างไร

ผลการเรียนรู้การจัดกิจกรรมนอกชั้นเรียนเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้พหุวัฒนธรรมของนักศึกษาพยาบาล พบว่า นักศึกษาส่วนใหญ่มาจากจังหวัดกาญจนบุรี คิดเป็นร้อยละ52.83 รองลงมา จังหวัดสมุทรปราการ คิดเป็นร้อยละ 40.23 จังหวัดน่านคิดเป็นร้อยละ 2.30 จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดกรุงเทพ จังหวัดพะเยา จังหวัดแพร่ คิดเป็นร้อยละ 1.15 ตามลำดับ จากข้อมูลดังกล่าวจะพบว่านักศึกษามีความหลากหลายในภูมิลำเนา มีความเชื่อ และวัฒนธรรมที่แตกต่าง รวมทั้งมีความแตกต่างในลักษณะของนิสัย ซึ่งการจัดกิจกรรมได้ให้นักศึกษาทำความรู้จักเพื่อนภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม และแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เล่าถึงความรู้สึกในการเรียนการสอน และการดำรงชีวิต ก่อให้เกิดการเรียนรู้ยอมรับความแตกต่างของบุคคล เกิดความเข้าใจผู้อื่นและกล้าเผชิญปัญหา ดังการถอดบทเรียนในแต่ละกิจกรรม ดังนี้

1. กิจกรรมทำความรู้จักโดยแยกกลุ่มตามวันเกิด แลกเปลี่ยนประสบการณ์การดำเนินชีวิตในหอพักและการฉีกกระดาษหนังสือพิมพ์นั้นทำให้นักศึกษาเกิดความรู้สึก “ผ่อนคลาย ไม่เครียด” เกิดการ

เรียนรู้ในการเข้าใจเพื่อนมากขึ้น รู้นิสัยเพื่อนมากขึ้น จากความรู้สึกของนักศึกษาที่เข้าร่วมกิจกรรมที่กล่าวว่า “เกิดมิตรภาพ ความสนุกสนาน ความสามัคคี ความร่วมมือกันในหมู่คณะ” และสามารถนำไปประยุกต์ใช้หรือแนวทางการพัฒนา ในเรื่อง “ทักษะการวางแผน ฝึกการทำงานร่วมกับผู้อื่น”

2. กิจกรรมเรื่องเล่าและเพื่อนของฉันด้วยการแยกกลุ่มตามวันเกิดนั้นทำให้นักศึกษาเกิดความรู้สึก “ผ่อนคลายความเครียด รู้สึกประทับใจที่ได้ทำกิจกรรมร่วมกับเพื่อน” เกิดการเรียนรู้เรื่องการยอมรับความแตกต่างของบุคคล ซึ่งได้จากความรู้สึกของนักศึกษาที่เข้าร่วมกิจกรรมที่กล่าวว่า “ได้ทักษะจากการดูลักษณะของแต่ละบุคคล นิสัยใจคอของเพื่อนแต่ละคนจะได้ปรับตัวเข้าหากัน” และสามารถนำไปประยุกต์ใช้หรือแนวทางการพัฒนา ในเรื่อง ทักษะการปรับตัว ทักษะการดำเนินชีวิต การยอมรับและเข้าใจในสิ่งที่แตกต่าง ซึ่งได้จากความรู้สึกของนักศึกษาที่เข้าร่วมกิจกรรมที่กล่าวว่า “ทราบถึงวิธีจะปรับตัวอย่างไรให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข” “ทักษะการดำเนินชีวิต คือการเข้าใจและยอมรับ” “ได้แนวทางในการดำเนินชีวิต กำลังใจและข้อปฏิบัติต่าง ๆ” และ “ควรจะเข้าใจและยอมรับว่าคนเรามีนิสัยไม่เหมือนกับเรา เราควรที่จะปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่นให้ได้ เพื่อที่จะได้ทำงานอย่างสบายใจและมีความสุข” ซึ่งจากกิจกรรมนี้ทำให้เกิดการเรียนรู้เรื่องการยอมรับความแตกต่างของบุคคล เกิดความเข้าใจผู้อื่นมากขึ้น

3. กิจกรรมดูภาพห้องของฉันด้วยการแยกกลุ่มตามห้องพักของนักศึกษานั้นทำให้นักศึกษาเกิดความรู้สึก “กระชับความสัมพันธ์กับเพื่อนมากขึ้น” “ความผูกพันยิ่งเพิ่มพูน” เกิดการเรียนรู้เรื่องการยอมรับความแตกต่างของบุคคล กล้าแสดงความคิดเห็น รู้จักการทำงานเป็นทีม รู้จักหน้าที่และความรับผิดชอบมากขึ้น ได้จากความรู้สึกของนักศึกษาที่เข้าร่วมกิจกรรมที่กล่าวว่า “คนในห้องใช้เหตุผลคุยกันมากขึ้น กล้าแสดงความคิดในแบบของตนเอง เป็นแบบแตกต่าง แต่ไม่แตกแยก ได้รู้ถึงลักษณะของแต่ละคนในการพูด” “ได้เข้าใจความคิด ความรู้สึกของเพื่อน ทำให้เราอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข” “รู้จักฟังเหตุผลของผู้อื่นและรู้จักเคารพการตัดสินใจ และแลกเปลี่ยนความคิดซึ่งกันและกัน” “ได้รู้จักการทำงานอย่างเป็นระบบตามลำดับขั้นตอน” และสามารถนำไปประยุกต์ใช้หรือแนวทางการพัฒนาในเรื่อง ทักษะการปรับตัว ทักษะการดำเนินชีวิต การยอมรับและเข้าใจในสิ่งที่แตกต่าง และการทำงานโดยคิดอย่างเป็นระบบ ซึ่งได้จากความรู้สึกของนักศึกษาที่เข้าร่วมกิจกรรมที่กล่าวว่า “แลกเปลี่ยนความคิดซึ่งกันและกัน มีการช่วยกันวางแผนห้องนอนว่าอยากให้เป็นอย่างไร” “มีการวางแผนการทำงานโดยคิดอย่างเป็นระบบ” “การอาศัยอยู่รวมกันเป็นครอบครัวเดียวกัน ต้องรักกัน สละเพื่อส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน รับผิดชอบในการงานที่ได้รับมอบหมาย” ซึ่งจากกิจกรรมนี้ทำให้เกิดการเรียนรู้เรื่องการยอมรับความแตกต่างของบุคคล เกิดความเข้าใจผู้อื่น มีทักษะการปรับตัวและรู้จักการทำงานเป็นทีมมากขึ้น

จากกิจกรรมนอกชั้นเรียนเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้พหุวัฒนธรรมของนักศึกษาพยาบาลทั้ง 3 กิจกรรมครั้งนี้ มีข้อเด่นในเรื่องการจัดกิจกรรมที่ทำให้นักศึกษาเกิดการเรียนรู้ความแตกต่างระหว่างบุคคล เกิดการยอมรับความแตกต่างของบุคคล เกิดความเข้าใจผู้อื่น มีทักษะการปรับตัว รู้จักการทำงานเป็นทีม และรับผิดชอบงานที่ทำได้อย่างชัดเจน โดยการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เหล่านี้มีปัจจัยเกื้อหนุนที่ทำให้การเรียนรู้เหล่านี้ประสบความสำเร็จได้จากการ 1) นักศึกษาได้ให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมเป็นอย่างดี 2) กิจกรรมมีความน่าสนใจ ทำให้เกิดการเรียนรู้ได้อย่างชัดเจน 3) มีวัตถุประสงค์ของการจัด

กิจกรรมที่ชัดเจน สำหรับปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการจัดกิจกรรมครั้งนี้คือ 1) มีระยะเวลาในการทำกิจกรรมที่ไม่ต่อเนื่อง ทำให้การเรียนรู้ขาดช่วง 2) ไม่มีตัวชี้วัดของความสำเร็จของกิจกรรมอย่างชัดเจน ทำให้การประเมินผลเป็นในภาพรวม ซึ่งจากอุปสรรคดังกล่าว ทำให้ผู้จัดกิจกรรมได้ตระหนักและนำไปพัฒนาปรับปรุงในการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้พหุวัฒนธรรมของนักศึกษาพยาบาลต่อไป

บทสรุป

จากการจัดกิจกรรมนอกชั้นเรียนเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้พหุวัฒนธรรมของนักศึกษาพยาบาล ทำให้นักศึกษาพยาบาลเกิดการเรียนรู้ความแตกต่างระหว่างบุคคล การเข้าใจและยอมรับตนเองและคนอื่น เรียนรู้ว่าบุคคลมีความแตกต่างกัน ทั้งบุคลิกภาพ อารมณ์ และนิสัย จึงต้องปรับตัวที่ยอมรับและเข้าใจตามสถานการณ์ต่าง ๆที่เกิดขึ้น และรับผิดชอบงานที่ทำ รวมทั้งทำให้เกิดสติ สมาธิ กล้าแสดงออก กล้าตัดสินใจ มีความสุขสนุกสนาน ผ่อนคลาย นอกจากนี้ยังเรียนรู้การทำงานเป็นกลุ่ม การระดมสมอง ที่ช่วยกันคิดช่วยกันทำ เพื่อให้เกิดผลงานตามเวลาที่กำหนด ก่อให้เกิดมิตรภาพและการให้อภัยในหมู่เพื่อนร่วมทีม พร้อมที่เผชิญปัญหาร่วมกัน สิ่งเหล่านี้นำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต การอยู่ร่วมกับผู้อื่นทั้งในวิทยาลัยและสังคมภายนอกด้วยความเข้าใจและยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคล นอกจากนี้ ยังประยุกต์ใช้ในการทำงานที่ต้องวางแผน ต้องคิด ต้องเสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อส่วนรวมก่อนลงมือ พร้อมที่แก้ไขปัญหาเมื่อมีสิ่งใดเกิดขึ้น ซึ่งผลลัพธ์เหล่านี้สอดคล้องสภาพสังคมพหุวัฒนธรรมที่มีความหลากหลาย เมื่อผู้เรียนเข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้วทำให้สามารถที่วางตนที่เรียนรู้สิ่งต่าง ๆด้วยความเข้าใจและยอมรับสถานการณ์ก่อให้เกิดความสุขในผู้เรียนรู้ ซึ่งจะเป็นแนวทางหนึ่งที่จะส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้เรียนก้าวสู่ทักษะของคนในศตวรรษที่ 21 โดยเน้นให้มีทักษะด้านความเข้าใจความต่างวัฒนธรรม ต่างกระบวนทัศน์ (Cross-cultural Understanding) และก้าวสู่วิชาชีพการพยาบาลที่พร้อมในการเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนที่ดีต่อไป

ข้อเสนอแนะเพื่อการนำไปใช้

การจัดกิจกรรมนอกชั้นเรียนเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้พหุวัฒนธรรมของนักศึกษาสามารถจัดกระทำได้หลากหลาย โดยมีกระบวนการเรียนรู้ที่แตกต่าง ซึ่งกิจกรรมการเรียนรู้ในสถานศึกษาเป็นเพียงส่วนหนึ่งและเป็นจุดเริ่มต้นที่จะส่งเสริมการเรียนรู้พหุวัฒนธรรมภายในสังคมของนักศึกษาด้วยกัน สำหรับการพัฒนาการเรียนรู้พหุวัฒนธรรมของนักศึกษาขั้นต่อไป อาจจัดกิจกรรมให้นักศึกษาดูงานนอกสถานที่ หรือกิจกรรมการเรียนจากสภาพจริง สิ่งแวดล้อม และสังคม เพื่อให้นักศึกษาได้เรียนรู้ เห็นถึงความแตกต่างของพหุวัฒนธรรมที่แท้จริง และพร้อมที่จะรับสถานการณ์ด้านบริการสุขภาพเพื่อให้ทันและตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบพหุวัฒนธรรมที่มีวัฒนธรรมที่หลากหลายภายใต้สังคมเดียวกัน รวมทั้งส่งเสริมให้มีทักษะใฝ่รู้และวิสัยทัศน์บนเส้นทางวิชาชีพการพยาบาลอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

เอกสารอ้างอิง

กรรภิรมย์ นวพันธุ์ และคณะ. (2557) *สรุปรายงานการประชุมวิชาการเรื่อง การวิจัยทางการพยาบาลสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน.* สำนักอนามัย กรุงเทพมหานคร. สืบค้นในhttps://kmanamai.wordpress.com/21/04/2015/สรุปรายงานการประชุมวิชาการ

คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์. (2549). *หลักสูตรพยาบาลศาสตรบัณฑิต ฉบับปรับปรุง พ.ศ 2548.* นราธิวาส : คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์.

คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. (2556). *แผนปฏิบัติการคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.* รายงานอัดสำเนา คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ สงขลา.

นิติไทย นัมคณิสรณ์ .(2555).เอกสารประกอบการสอน วิชา ศท.21 *การดำรงชีวิตในสังคมยุคใหม่และประชาคมอาเซียน.*ศูนย์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต.(ออนไลน์).สืบค้นจาก http : // ge.Kbu.ac.th/Download5-file/img/6.pdf

ปราณีต ส่องวัฒนา. (2557). การวิจัยทางการพยาบาลข้ามวัฒนธรรม: แนวคิดและประเด็นวิจัย. *วารสารสภาการพยาบาล, 29* (4), 5-21.

มกราพันธุ์ จูฑะรสก. (2556). *การคิดอย่างเป็นระบบ: การประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน.* นนทบุรี : โครงการสวัสดิการวิชาการ สถาบันพระบรมราชชนก.

มกราพันธุ์ จูฑะรสก. (2556). *การสร้างจิตสำนึกบริการด้วยใจรัก.* นนทบุรี : บริษัท ยุทธรินทร์ การพิมพ์ จำกัด.

มกราพันธุ์ จูฑะรสก . (2557). *ถอดบทเรียนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระบบนิเทศทางการพยาบาล โรงพยาบาลกาฬสินธุ์.* กรุงเทพฯ : บริษัทแดเน็กซ์ อินเตอร์คอร์ปอเรชั่น จำกัด.

ลิลลี่ ศิริพร มกราพันธุ์ จูฑะรสก ศุกร์ใจ เจริญสุข เฟื่องฟ้า นรพัลลภ และนิชดา สารถวัลย์แพศย์. (2557). *รูปแบบการจัดการศึกษาแบบบูรณาการ กระบวนการคิดอย่างเป็นระบบและจิตบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ในสังคมพหุวัฒนธรรม.* นนทบุรี : มปท.

วิจารณ์ พานิช. (2555). *วิถีสร้างการเรียนรู้เพื่อศิษย์ในศตวรรษที่ 21.* กรุงเทพฯ : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.

วุทธิศักดิ์ โภชนุกูล.(2551).*พหุวัฒนธรรม.* สืบค้นจาก https://www.gotoknow.org/posts/373642

ศิริพันธุ์ ศริพันธุ์ และประณีต ส่งวัฒนา. (2557). วิธีการสอนเพื่อส่งเสริมสมรรถนะทางวัฒนธรรมของนักศึกษาพยาบาลตามแนวคิดทฤษฎีของ แคมพินฮา – บาโคท . *วารสารมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ ,6* (1), 146-157.

สภาการพยาบาล. (2551). *รายงานการประชุม เรื่อง การกำหนดสมรรถนะพยาบาล วิชาชีพที่สอดคล้องกับการปฏิรูปสุขภาพ วันที่ 3 พฤษภาคม 2551.* กรุงเทพฯ : สภาการพยาบาล.

สิริวรรณ ศรีพหล.(2551). *รายงานการวิจัยเรื่องการพัฒนาชุดฝึกอบรมทางไกล เรื่องการจัดการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาลักษณะความเป็นพลโลกของนักเรียนสำหรับครูสังคมศึกษา.* นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

สำนักนโยบายและยุทธศาตร์ สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข,(2554). *กรอบยุทธศาสตร์การพัฒนาสุขภาพเพื่อรองรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน (ร่าง).* เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง การแปลงกรอบยุทธศาสตร์การพัฒนาสุขภาพเพื่อรองรับประชาคมอาเซียนสู่การปฏิบัติ ปี ๒๕๕๔ – ๒๕๕๘ วันที่ ๒๙ – ๓๐ สิงหาคม ๒๕๕๔ ณ โรงแรมโกลเด้นท์ บีช ชะอำ จังหวัดเพชรบุรี.

หัตถ์เทพ มัตติตานนท์. (2557). โครงการสัมมนาแกนนำนักศึกษา เครือข่ายสถาบันอุดมศึกษาเขตภาคกลาง [Online]. งานประชาสัมพันธ์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ ศูนย์หันตรา. สืบค้นจาก http://www.rmutsb.ac.th/2015/news/detailphp?id=content14052814463501626.